

L'ESTRUCTURA FONAMENTAL DE L'EXPLOTACIÓ

25-04-2007

Xabier Garcia

Rebelión

“La producció capitalista sols desenvolupa, per tant, la tècnica i la combinació del procés social de producció al temps que socava les fons originàries de tota riquesa: la terra i el treballador”

Marx

En el pla de la teoria les primeres incursions sempre tenen un caràcter provisional. En la seva qualitat de breu introducció a la teoria del valor treball, necessàriament haurem de fer abstracció de nombrosos fenòmens i nivells d'anàlisi que modifiquen i alteren les múltiples formes en les que es manifesta la llei del valor. A més, no podem sinó manifestar que la realitat, en les seves determinacions concretes, sempre es revela més rica i complexa que qualsevol cos de coneixement.

Al analitzar l'ingrés i el consum de les classes dominants en les formacions socials precapitalistes, com en les societats esclavistes o feudals, un no ha de recórrer a l'especulació ni fa falta ser una gran llumbrera. L'exploació del treball és transparent i les formes que adquireixen els mecanismes d'apropiació del producte del treball no requereixen grans construccions teòriques. No existeix la necessitat de sustentar el coneixement en una ciència com l'economia política per desenredar el conjunt de mecanismes que permeten a les classes dominants l'apropiació d'una part gens despreciable dels fruits del treball.

Tot i així, sota el capitalisme, entendre les relacions que els homes estableixen en la producció i intercanvi dels seus béns i els mecanismes distributius que determinen la seva participació en el fons social de consum és una tasca àrdua i complexa. No es pot resoldre directament a través de l'experimentació. Es necessita un conjunt de lleis i generalitzacions que permetin obrir-nos pas a través de l'enorme col·lecció de fenòmens i manifestacions aparentment contradictòries que se'ns presenten sota les relacions capitalistes de producció i intercanvi.

La pregunta que hem de resoldre és com s'intercanvien els fruits del treball en una societat en la que la producció està conformada per l'acció independent de milions d'unitats privades que produeixen sense cap tipus de coordinació ni regulació. Com, sota les lleis de l'intercanvi mercantil, és possible que una part de la població que posseeixi la propietat privada dels mitjans necessaris per portar a terme qualsevol procés de producció pot apropiarse sense cap esforç productiu de la part del lleó en el fons social de consum. Per a això hem d'entendre els mecanismes que operen a les esquenes de les unitats

productives independents que regulen la distribució del treball social entre les diferents branques i sectors de la producció i que han de ser extremadament sensibles a les formes i evolució de la productivitat del treball.

Centralitat del treball

Dins de l'esquema de la teoria del valor treball l'activitat productiva de l'home ocupa un lloc central. El treball, entès en el sentit ampli, és l'activitat conscient i a la vegada social que sorgeix de la capacitat de comunicació i interacció entre els membres del gènere humà. Constitueix, a més, la forma mitjançant la qual l'home actua sobre el seu medi natural i social amb l'objectiu de dotar-se de forma permanent dels béns i serveis necessaris per la vida en societat. Per tant, el treball es conforma com a condició d'existència del ser humà en el seu metabolisme amb la naturalesa i amb els membres de la seva mateixa espècie.

Tot i l'enorme evolució dels òrgans especialitzats de l'home, com la mà de polze lliure i el sistema nerviós desenvolupat, el ser humà no és capaç de procurar-se directament amb les seves mans l'aliment i els béns que necessita per la seva pròpia subsistència. Tot i així, sí que pot projectar, produir i utilitzar instruments de treball i, gràcies al desenvolupament del llenguatge, bosquejar una organització social que assegura la supervivència del gènere humà com un organisme social. El treball, la organització social, el llenguatge i la consciència són les característiques pròpies de l'home i és important ressaltar la capacitat d'autoproducció de l'ésser humà a través del treball i la vida en societat. L'home ha de cobrir les seves necessitats bàsiques mitjançant el treball. Tot i així, aquestes necessitats són satisfetes socialment, és a dir, no per una activitat purament fisiològica i individual de l'home en "lluita" contra les forces de la naturalesa, sinó per una activitat que resulta de les relacions mútues establertes entre els membres d'un grup humà.

Històricament, amb el desenvolupament de nous invents, i gràcies al saber acumulat per l'experiència i el coneixement científic ha estat possible incrementar la producció dels aliments i béns necessaris, reduint al mateix temps, l'esforç físic que havien de realitzar els productors. Són les primeres manifestacions de l'increment de la productivitat del treball. D'aquesta manera, al costat del producte necessari per a la supervivència de la comunitat es va construint un excedent constant, una primera forma de sobreproducte social. La capacitat per a produir aquest excedent és la base objectiva que fa possible el desenvolupament de les primeres formes complexes en la divisió social del treball, la separació de l'artesanat de l'agricultura, de la ciutat i el camp, però també és el fonament per la divisió de la societat en classes. "En una època en que dues mans no poden produir més del que consumeix una boca no existeixen les bases econòmiques per la divisió en classes de la societat". Mentre la societat és massa pobre i la productivitat del treball no permet la constitució d'un excedent constant, la desigualtat social tot just pot desenvolupar-se. Únicament quan la productivitat del treball arriba a un determinat nivell es fa possible la constitució d'un ampli sobreproducte permanent. D'aquesta manera, es creen les bases econòmiques i socials que possibiliten que una part de la societat pugui deslligar-se del procés directe de

producció.

Donada la complexitat de les necessitats esdevingudes i les característiques materials del procés productiu l'home no pot produir directament amb les seves mans i ha de dotar-se d'eines. És per això que en tot procés de producció s'estableixen un determinat tipus de relacions entre els agents i els mitjans necessaris per poder dur a terme el procés productiu. Relacions que, determinades històricament, estan lligades a les característiques socio-tècniques del procés de treball: divisió tècnica del treball, tipus de cooperació, característiques tècniques del mitjà de treball i moldejades a la vegada per les diverses formes que adquireixen les relacions antagonistes de classe.

En una primera aproximació és precís entendre el procés de treball com la unió conflictiva entre dos tipus de relacions. En primer lloc, les relacions tècniques de producció són les formes de control o domini que els membres que intervenen en l'acte productiu exerceixen sobre els mitjans de treball en particular i que devenen de les característiques socio-històriques del procés tècnic de la producció. Aquestes relacions estan determinades pel nivell tecnològic, la profunditat de la divisió social del treball, les característiques científico-tècniques del procés productiu, el conflicte entre el capital i el treball, etc. És necessari fugir de les concepcions que tracten de veure el desenvolupament històric de la producció com un desenvolupament tecnològic lineal que pot ser refrenat o incentivat per factors socials externs. Per nosaltres, el desenvolupament tecnològic és també un procés socio-tècnic que està constituït socialment sobre la base de l'antagonisme entre el capital i el treball. Per tant, la superació del capitalisme és, a la vegada, la superació històrica del procés de treball i de les formes d'organització del mateix que han estat moldejades pel capital.

En segon lloc, i assumint que els mitjans de producció són les condicions materials de tota producció i que sense aquests mitjans no es pot dur a terme cap procés productiu, podem entendre que aquella part de la societat que aconsegueix el seu control o propietat pot obligar a qui no els posseeixen a sotmetre's a les condicions de treball que ells fixin. Per tant, les relacions històricament condicionades que els homes estableixen en la producció entorn a la propietat (o no) dels mitjans de producció constitueixen el conjunt de les relacions socials de producció.

Així, mentre l'eix de les relacions tècniques de producció va de l'home cap a les coses, cap a la seva relació amb els productes de la naturalesa i de les formes d'organització del treball. Les relacions socials de producció tenen el seu centre de gravetat en les relacions de producció i distribució que els homes estableixen entre ells a través de la propietat de les condicions de treball.

En resum, les relacions de producció estan constituïdes per les relacions tècniques de producció o "relacions de l'home amb la naturalesa" i les relacions socials de producció o "relacions dels homes entre sí a través dels mitjans de producció". Per tant és important entendre que tot procés de producció no sols reproduïx les condicions materials o tècniques per a la seva continuïtat, sinó

que també produeix i reproduïx les seves condicions socials de producció.

Seguint a Harnecker podem diferenciar dos tipus fonamentals de relacions de producció: la relació explotador/explotat i les relacions de col·laboració recíproca. En tot model de producció en que existeixen relacions d'explotació per les que una part de la societat s'apropia dels fruits del treball aliè es presenten dos grups socials antagònics: els explotadors i els explotats: esclaus i amos, serfs i senyors feudals, assalariats i capitalistes. Per això, les societats basades en relacions d'explotació són societats dividides en classes socials. Què entenem per classes socials? Doncs bé, per a començar, podem aprofitar la definició que Lenin va escriure al 1919 i que sosté:

“Les classes són grans grups de persones que es diferencien unes d'altres pel lloc que ocupen en un sistema de producció social i històricament determinat, per la seva relació (en la majoria dels casos fixada i formulada en la llei) amb els mitjans de producció, pel seu paper en la organització social del treball i, en conseqüència, per la magnitud de la part de riquesa social de que disposen i la manera en que l'obtenen. Les classes són grups de persones, uns dels quals pot apropiarse del treball de l'altre en virtut dels diferents llocs que ocupen en un sistema d'economia social determinat”.

Per tant, i des de la nostra perspectiva, l'objecte d'anàlisi de l'economia política, encara sense oblidar el vincle irrompible que sorgeix entre les relacions de producció i el procés tècnic-material, és la formació social específica que és el capitalisme, entesa com la totalitat de les relacions de producció i distribució que constitueixen la seva estructura econòmico-social.

El capital

És norma en la economia ortodoxa definir el capital com el conjunt dels mitjans de producció necessaris per dur a terme l'acte de producció fent abstracció de qualsevol consideració social. S'identifiquen amb el capital aquells mitjans de treball que són imprescindibles en qualsevol acte productiu, independentment de la seva escorça social, amb l'objecte de dotar el que és una relació social de producció, històricament devinguda, amb les propietats mateixes dels requisits de la producció. S'identifiquen directament i sense distinció les relacions tècniques i les relacions socials com si fossin inevitablement una sola relació. Com si el procés de producció material únicament es pogués dur a terme sota les relacions de producció capitalista perquè s'han identificat les condicions objectives del procés de producció amb el seu embolcall social.

Marx s'encarregà, en nombroses ocasions, d'assenyalar: “que el capital no és cap cosa, és una determinada relació social de producció, pertanyent a una determinada formació social històrica que es representa en una cosa i li presta un caràcter social específic”. Per tant, no és possible reduir el capital a una suma de mitjans de producció produïts. Falta un element fonamental perquè les fàbriques, la maquinària i les matèries primes puguin funcionar com a capital. Es tracta de l'apropiació monopòlica i coactiva i històricament devinguda que una part de la societat exerceix sobre els mitjans de treball necessaris per la

producció sota el rubro de la propietat.

La propietat privada, i més exactament la propietat privada dels mitjans de producció, és la convenció social, mútuament acceptada per l'assimilació ideològica o coactivament imposada per la violència de al força i la necessitat que, històricament devinguda, permeti l'apropiació privada de l'excedent social produït per la classe assalariada sota relacions capitalistes de producció. La propietat privada és el primer gran monopoli del que els (neo)liberals mai parlen.

Perquè els mitjans de producció, produïts pels obrers no ho oblidem, puguin aparèixer sota la rúbrica de la propietat és necessari que els productes del propi treball s'escindeixin de la força de treball i s'oposin al treballador com una força hostil: "els productes dels obrers, convertits en poders autònoms, els productes com a dominadors i compradors dels seus productors". Precisament, aquesta concepció del capital com una relació social, històricament determinada, assenyalava una diferència fonamental amb la concepció ortodoxa sobre quin és l'objecte i els fins de la ciència econòmica.

La mercaderia

Sota el capitalisme tota la riquesa social se'ns presenta amb la forma de mercaderies, tot i així, això no sempre ha estat així. Hem vist que tota la societat necessàriament ha de produir béns útils que li permetin satisfer les seves necessitats. Encara que sempre s'han produït béns útils no sempre s'han produït mercaderies. Només aquelles economies amb una forta divisió del treball, basades en unitats privades i independents de producció i intercanvi, desenvolupen en profunditat les característiques pròpies de la societat mercantil en els que les formes de regulació i distribució del treball s'efectuen a través dels mecanismes del mercat.

Per això és necessari distingir un producte del treball d'una mercaderia. Un producte és el resultat del treball per a la satisfacció pròpia o aliena sense la obtenció d'un equivalent mitjançant l'intercanvi en el mercat. Els enciams que produeixi una família camperola pel seu propi consum no tindrien la consideració de mercaderia en la mesura en que no s'han produït pel mercat i l'objectiu de la seva producció no és l'intercanvi sinó la satisfacció directa de les necessitats dels productors. La mercaderia té una relació directa amb la fragmentació de la propietat privada de les unitats de producció i és en el seu salt d'una unitat a una altre on el producte del treball es transmuta en mercaderia. Així, aquells fruits del treball que es relacionen dins d'una mateixa unitat productiva no es converteixen encara en mercaderies. Pensem per un moment en les peces que van passant d'un taller a un altre en l'interior d'una mateixa fàbrica. Dins del mateix centre productiu les diferents activitats no s'intercanvien com a mercaderies. La seva conversió apareix entre els intersticis de la propietat privada i per a això entenem la mercaderia com la forma social que adopta el producte del treball al intercanviar-se entre unitats privades de producció o consum.

Això vol dir que la producció de béns necessaris o productes sota la forma social de la mercaderia té un origen històric que sorgeix del desenvolupament de les forces productives¹ i de la posterior aparició de la propietat privada dels mitjans de producció. Precisament, una de les característiques fonamentals del mode de producció capitalista és que, a més de que els béns de subsistència del treballador mateix i de la societat en general apareixen com a mercaderies, també la capacitat de treball de l'home es constitueix com a tal. Lamentablement, no podem desenvolupar aquí les enormes implicacions que tenen sobre la subjectivitat de l'individu la mercantilització de la seva capacitat de treball i el fet de que cada cop més aspectes de lo humà caiguin en l'esfera de l'acumulació del capital per la via de la seva mercantilització.

Així, la mercaderia és la forma social que adquireix el producte del treball i la capacitat del treballador sota el capitalisme en un sistema de producció marcat per una profunda divisió i especialització del treball i per la propietat privada i atomitzada dels mitjans de producció. Amb l'aparició de la propietat privada dels mitjans de producció, la distribució del treball entre les diferents activitats, així com el repartiment del producte del treball deixen de ser el resultat d'una acció directa i conscient dels membres de la societat. Cada acte de producció és el resultat d'una decisió individual i privada al marge de les accions i decisions de les altres unitats socials de producció.

Per tant, la cèl·lula funcional del sistema capitalista és la mercaderia que en el seu intercanvi relaciona el treball individual dels diferents productors privats a través del mecanisme social del mercat. La divisió social del treball i la propietat privada dels mitjans de producció exigeixen que el treball de les empreses, que no és directament social, sigui validat en el mercat. Això vol dir, que la utilitat social del treball cristal·litzat en la mercaderia és reconeguda sols de manera indirecta a través de la venda dels productes en el mercat. En conseqüència, el treball es converteix en social sols perquè és igualat a algun altre treball, i aquesta igualació del treball s'efectua mitjançant els mecanismes d'intercanvi.

La mercaderia és, en conclusió, tot bé susceptible de ser reproduït en gran quantitat i produït per a ser venut en un mercat. De lo anterior podem deduir que tot producte no és necessàriament una mercaderia, així els objectes artístics, o aquells objectes únics que no són reproduïbles com a tals no tenen la consideració de mercaderies. El Gernika de Picasso, en quant a tal, és un producte i més concretament un producte artístic. Tot i així, les reproduccions del quadre són mercaderies perquè són reproduïbles mitjançant el treball. Ara bé, com els enciams de la nostra família camperola, els productes que es poden reproduir però que no poden o no es venen en un mercat tampoc són mercaderies. Precisament per això, la mercaderia la considerem en el seu

¹ Les forces productives són la capacitat que resulta de la combinació dels elements del procés de treball sota les relacions de producció específiques i que es manifesta en una determinada productivitat del treball. El desenvolupament de les forces productives es mesura pel grau de productivitat del treball. Així, les forces productives potencials són els elements del procés de treball quan són considerats des del punt de vista de la seva màxima capacitat tècnica possible sense atendre a la seva correspondència amb les relacions socials de producció.

desdoblament com a valor d'us, fruit d'un treball concret amb el propòsit de cobrir una finalitat específica però també com a valor, això és com a cristallització d'una fracció del treball social total inserit en els circuits mercantils de producció i distribució.

Valor d'us, valor i valor de canvi.

Vegem què volem dir. Quan afirmem que una mercaderia és o posseeix un valor d'us estem dient que per les seves qualitats és capaç de satisfer una necessitat qualsevol. Aquesta necessitat pot ser biològica, cultural, social o induïda. Així, el valor d'us d'una peça de roba que seria la de protegir-nos de les inclemències atmosfèriques, té a més un component social i en aquesta cas també podem dir que el consum de determinades peces de roba estan induïdes per la indústria de la moda a través de la publicitat, el cine o la televisió. En conseqüència les necessitats evolucionen amb l'evolució mateixa de la societat i són constituïdes socialment. El que ha de quedar clar és que tota mercaderia ha de ser capaç de satisfer alguna necessitat, ha de tenir alguna utilitat per a la persona que la vol comprar. Òbviament no establím aquí cap consideració o judici de valor sobre la utilitat de la mercaderia. La utilitat de la mercaderia pot anar des dels efectes beneficiosos de la vacuna contra la poliomielitis fins a la capacitat destructiva d'una mina anti-personal per esquinçar els teixits orgànics i produir el màxim nombre de lesions. El valor d'us de les mercaderies constitueix el suport material de la riquesa. Així que, en un primer moment, la riquesa vindria definida per un acerb de béns i serveis útils.

És precís entendre que la teoria del valor-treball exclou taxativament al valor d'us de qualsevol determinació directa del valor i del valor de canvi. El que constatem en una economia mercantil és el fet de que productes amb valors d'us diferents s'intercanvien en proporcions determinades. Com que els diferents valors d'us de les diferents mercaderies són incommensurables (no hi ha relació entre les qualitats d'una fulla d'afaitar i una bombeta) s'hauria de saber què és el què tenen en comú les diferents mercaderies que permet que aquestes s'intercanviïn entre sí guardant unes determinades relacions d'intercanviabilitat.

D'aquesta manera el que constatem és que mercaderies qualitativament diferents des de la perspectiva dels seus valors d'us o utilitats, han de ser quantitativament iguals, és a dir, han de tenir una substància comú que permeti que la seva equivalència quantitativa faci possible la seva intercanviabilitat en unes determinades proporcions.

I quina és aquesta substància comú? El treball que ha cristallitzat en les mercaderies i que representa un quantum de tot el treball social que la societat dedica necessàriament per a produir i intercanviar els productes del treball i que són la base de la riquesa en la societat burgesa. L'element comú que apareix en les mercaderies i que determina la seva relació d'intercanvi amb la resta de les mercaderies és el seu valor i la substància del valor és el treball. Un treball desposseït de les seves qualitats concretes i igualat socialment per l'intercanvi. És el que Marx anomenà treball social abstracte que és el treball

que determina que les mercaderies tinguin valor, mentre que el treball concret és el treball que determina que les mercaderies posseeixin un valor d'us. Per tant, és de vital importància entendre que la substància del valor és purament social i que en ella no hi entra ni un sol àtom de substància natural. El valor és la forma social i històricament determinada del producte del treball en la societat mercantil. Per tant, la llei del valor és l'expressió del fet de que en una societat basada en la propietat privada i independent de les unitats de producció el treball d'aquestes unitats no es pot reconèixer directament com a treball social si no és a través de l'intercanvi dels seus productes i de la validació pel mercat del treball contingut en les mercaderies.

Aleshores, com es mesura el valor de les mercaderies? Doncs per la quantitat de treball socialment necessari que s'ha requerit per la seva producció tenint present el grau assolit per la productivitat del treball. Així que per treball socialment necessari entenem el temps de treball present i passat (encarnat en els mitjans necessaris per la producció) que és requerit per a produir un valor d'us qualsevol, en les condicions mitjanes de producció i amb el grau social mitjà de destresa i intensitat del treball. Per tant, aquest temps de treball socialment necessari és el temps de treball abstracte creador de valor. Fa un moment insistíem en la importància d'entendre el valor com una substància purament social, ara és precís subratllar que la seva magnitud també és una magnitud social que resulta del grau de productivitat mitjà assolit pel treball.

El valor s'expressarà en el valor de canvi de les diferents mercaderies. Per tant, entenem per valor de canvi com la relació en la que una mercaderia és posada en equivalència amb altres mercaderies en l'intercanvi. Si suposem que el treball socialment necessari per a produir uns pantalons (10 hores de tsn.) és el doble del treball socialment necessari per a produir una camisa (5 hores de tsn.). La relació entre els temps de treball socialment necessari o valor i que es deriva necessàriament de les seves condicions mitjanes de producció és de 1 pantalons = 2 camises. Així que els valors de canvi de les mercaderies són els seus preus relatius entenent el seu preu com l'expressió del seu valor de canvi en unitats monetàries. Per tant, si els nostres pantalons tenen un preu de 100 euros i la camisa, que ha costat la meitat del treball social necessari, és de 50 euros tenim la mateixa relació 1 pantalons = 2 camises.

En aquest punt és important subratllar que sota la producció mercantil els productes del treball són mercaderies que s'intercanvien en proporció als seus valors, això és, en proporció a la quantitat de treball socialment necessari per a la seva producció.

Per tant, el valor de canvi de les mercaderies no és més que la forma en que es manifesta el valor entès aquest com una fracció del treball social distribuït entre les diverses activitats mitjançant els mecanismes del mercat. I això, per què? Perquè la quantitat de treball social de que disposa la societat i que és limitat ha de repartir-se entre les diferents activitats de tal manera que cada unitat de producció utilitzi sols la fracció de treball social necessària per a respondre a les necessitats de la producció i l'intercanvi. Com que aquesta distribució no és un acte conscient dels diferents agents que participen de l'acte productiu degut a l'atomització que es deriva de la propietat privada i independent dels mitjans

de producció, la llei del valor opera com el regulador social que actua d'esquenes dels productors i que exerceix la seva pressió a través dels valors i dels preus de les mercaderies. Així, la llei del valor és l'expressió de la distribució del treball social en les diferents activitats productives a través dels moviments dels preus i dels mecanismes del mercat en al societat mercantil.

Resumint lo anterior, el que hauria de quedar clar és que una mercaderia posseeix un valor d'us que no és més que la capacitat de satisfer una necessitat qualsevol. Posseeix valor en quant que en ella cristal·litza una fracció del treball social total de la societat. I per últim, que el valor de canvi és la proporció en la que s'intercanvien les mercaderies, que són el resultat d'actes de producció per unitats independents i ve determinat per la quantitat de treball social que és necessari per la seva producció.

M – D – M o la circulació simple de mercaderies

Aleshores, vist lo anterior, què succeeix quan s'intercanvien mercaderies?

La fórmula que expressa l'intercanvi entre les mercaderies es pot esquematitzar de la següent manera: M – D – M. Mercaderia-diner-mercaderia. Venc els meus pantalons i a canvi puc comprar les dues camises que necessito. O sigui, transformació de mercaderia en diner i reconversió del diner en mercaderia, en definitiva vendre per a comprar. Així que pel contingut material dels seus dos pols, el moviment M – M no és més que intercanvi de mercaderies per mercaderies en les que el diner simplement actua com a mitjà per a facilitar la circulació (uns pantalons – 100 euros – 2 camises). En aquest sentit, un posseïdor de mercaderies sols pot presentar-se davant d'un altre com a posseïdor de diner perquè la seva pròpia mercaderia ha mudat ja de pell desprenent-se de la seva forma anterior com a valor d'us. Ja heu pensat quina mercaderia veneu vosaltres per comprar les mercaderies que són necessàries per la vostra existència social?

M – D – M Aquesta és la llei del mercat que canta la següent letania: “Qui no entrega mercaderia a canvi no obté cap mercaderia. Aquesta és la meua justícia”. I en efecte és la seva justícia perquè no es canvien dues mercaderies si no és sobre la base de l'intercanvi d'equivalents en el pla de valor. Això és, que s'intercanvien mercaderies en proporció als temps de treball socialment necessaris per la seva producció². Heus aquí el secret de la igualtat i la justícia burgesa.

D – M – D o la circulació del capital

Aleshores, si les mercaderies s'intercanvien per equivalents, com és possible que sorgeixi un guany quan amb una quantitat de diner es compren els factors

² Per suposat que això no nega que en el ric joc de la realitat concreta es puguin produir transferències de valor per la modificació dels preus i intercanvis desiguals en el pla del valor...

necessaris per produir mercaderies? Com és possible que, en una economia mercantil, sorgeixi un excedent sobre la base de l'intercanvi d'equivalents?

Una característica de vital importància que hem de retenir de qualsevol societat mercantil és que les relacions entre les persones es vehiculen a través de les coses que posseeixen. Així, la identificació del capital amb un acerb de coses (mitjans de producció) és atribuir-li a les coses les propietats de les relacions socials que s'estableixen entre les persones. Per això hem insistit en definir el capital com una relació social entre els homes que apareix com una relació entre les coses o entre els homes i les coses. El capital és la relació entre el capitalista, que té el poder sobre el producte del treball a través de la propietat i el treballador que no disposa de cap mitjà de subsistència i que sols té una mercaderia per vendre: la seva capacitat o força de treball.

La circulació del diner sota la funció de capital, s'expressa per la següent fórmula: $D - M - D$. Diner-mercaderia-diner. Ara bé, aquesta volta seria absurda i mancaria de tot sentit si el procés tingués com a resultat l'intercanvi polar de valors iguals doncs hagués sigut més senzill i segur atresorar aquest diner sense sotmetre'l al perill de la circulació. Així que el contingut del procés $D - M - D$ no es deu a cap diferència qualitativa (pantalons – camises) dels seus pols, doncs ambdós són diner, sinó sols a la seva diferència quantitativa ($D - D'$). És a dir, es treu de la circulació més diner del que es llança en un principi. En aquest sentit la finalitat de la operació és l'increment del valor, per tant la forma completa d'aquest procés és $D - M - D'$, on $D' = D + AD$, és a dir, igual a la suma de diner originàriament desembutxacat més un increment. Aquest excedent sobre el valor inicial s'anomena plusvàlua, en conseqüència, el valor originari no sols es conserva sinó que es modifica en la seva magnitud, s'incrementa amb una plusvàlua, en definitiva, es valoritza.

Ara bé, la transformació del diner en capital ha d'analitzar-se sobre la base de els lleis immanents de l'intercanvi de mercaderies, és a dir, des de l'intercanvi d'equivalents. Així que el capitalista compra mercaderies pel seu valor, les ven pel seu valor i, tot i així al final del procés ha d'obtenir més valor del que va invertir a l'inici. Com és possible això?

La clau ha d'estar en una mercaderia que posseeixi un valor d'us particular, la de ser font de valor. Un valor d'us el consum productiu del qual generi valor, que objectivi el treball. Aquesta mercaderia específica no pot sorgir de al qualitat innata d'un objecte doncs la substància del valor, com ja hem vist, és el treball social necessari sota la rúbrica del treball abstracte. El valor és una substància social i no una propietat física de les coses. És per això que la mercaderia el valor d'us de la qual és l'increment del valor no pot ser altre que la força (o capacitat) de treball³. Com a nou valor, la plusvàlua sols pot tenir el seu origen en el treball viu. Però sols és possible produir aquest excedent si la força de treball viu crea en la producció un valor superior al seu propi. Això implica un determinat grau de desenvolupament de les forces productives, és a

³ Marx entén per força o capacitat de treball “el compendi d'aptituds físiques i intel·lectuals que es donen en la corporeïtat, en la personalitat viva d'un ésser humà, i que aquest posa en moviment al produir valors d'us de qualsevol classe”.

dir, de la combinació dels mitjans de producció i de la potencialitat desenvolupada de la força de treball en el seu esdevenir històric.⁴

El capitalista transforma el seu diner, mitjançant l'intercanvi, en mitjans de producció i matèries primes per una banda i en força de treball per l'altre. El valor de la força de treball, com qualsevol altre mercaderia que trobem en el mercat, es determina pel temps de treball socialment necessari per la seva producció i reproducció. En aquest sentit, el valor de la força de treball està determinat pel valor dels mitjans de vida necessaris per a la conservació del treballador i la seva família, és a dir, pels seus costos de producció, o els que és el mateix per la quantitat de treball encarnada en ells. Per la seva part, i en contrast amb altres mercaderies, en la determinació del valor de la força de treball hi entra un element històric i moral que depèn en gran mesura del nivell civilitzatori i del major o menor desenvolupament de determinades necessitats socials. És per això que el valor de la força de treball es pot entendre com un promig que cobreixi els mitjans de subsistència socialment necessaris i històricament condicionats. Però a més, la suma de béns de subsistència ha de permetre la criança i formació dels fills dels treballadors que demà ocuparan el seu lloc en el procés productiu permetent així, la perpetuació de la classe treballadora. Doncs no oblidem que el procés de valorització del capital és a la vegada el procés de sedimentació de les relacions socials que possibiliten que la lògica imminent del capital es perpetui en el temps⁵. El valor de la força de treball variarà amb el valor d'aquests mitjans de vida, és a dir, amb la quantitat de temps de treball socialment necessari per la seva producció. El límit inferior del valor de la força de treball està constituït pel valor d'una massa de

⁴ En les qüestions teòriques, i sobretot en els seus fonaments, és terriblement difícil atorgar a les consideracions més òbvies la importància que realment tenen. En aquest sentit Marx recordava en el primer llibre de *El capital* que: “Si l'obrer necessita tot el seu temps per a produir els mitjans de subsistència necessaris pel seu manteniment i el de la seva raça, no li quedarà temps lliure per a treballar gratuïtament per a terceres persones. Sense un cert grau de productivitat del treball no hi haurà temps disponible per a l'obrer, i sense aquest temps sobrant no hi haurà cap plusvàlua, i per tant, cap capitalista, ni tampoc cap esclavista, cap senyor feudal, en una paraula, cap classe de grans propietaris”.

⁵ El salari reposa el valor de tot el treball de reproducció encarnat en el treballador o treballadora assalariada. Aquí és precís afegir l'activitat domèstica que és treball perquè és un acte orientat cap a les activitats productives i reproductives generals de la unitat familiar treballadora. El treball assalariat masculí, que implica la percepció individual de l'expressió monetària del valor de la força de treball de la unitat domèstica ha estat i és l'instrument que ha permès sostenir una de les relacions de força i dominació fonamentals del patriarcat entre la classe assalariada. Es tracta, més específicament, del monopoli de les formes i mecanismes monetaris i d'intercanvi que necessiten tots els membres de la unitat domèstica per la obtenció dels béns i serveis que són requerits per la seva existència social perquè aquests apareixen sota la forma social de mercaderies. Un dels vels que oculta aquesta relació són els diferents plans d'abstracció que són necessaris per abordar l'activitat laboral en sentit ampli i que és tan real i concreta com qualsevol altre. El fetitxisme de la mercaderia i la cosificació dificulten, a sí mateix, la percepció de les diferents relacions socials que estan més enllà de la circulació mercantil.

mercaderies fisiològicament indispensable pel seu suport vital. Si el preu de la força de treball descendeix per sota d'aquest llindar, situant-se per sota del seu valor, la força de treball o el seu segment més desfavorit sols pot desenvolupar-se de forma raquítica.

En el procés de treball, entès com activitat que té com objectiu la producció de valors d'us, en el que es combinen els elements de la naturalesa amb la capacitat esdevinguda de l'home per manipular-los, el consum de la força de treball pel capitalista presenta dues característiques bàsiques. En primer lloc, l'obrer treballa sota el control del capitalista acceptant la seva dictadura en el centre de treball i en la direcció del procés productiu. I en segon lloc el producte del treball de l'obrer no li pertany a ell, ni a títol individual ni com a classe. Li pertany al capitalista. El valor que ha produït la capacitat de treball de l'obrer i que al capitalista únicament li ha costat el valor de la força de treball d'un dia, per exemple, queda en les seves mans com a propietat seva encarnada en les mercaderies produïdes durant aquesta jornada laboral. Així, el resultat del procés productiu, propietat del capitalista, s'encarna en una quantitat de valors d'us determinada. Tot i així el valor d'us no és la finalitat última de la producció capitalista. El capitalista produeix valors d'us, per exemple sabates, perquè són el substrat material necessari del valor de canvi; i és en la seva qualitat de productes destinats a la venda que adquireixen el seu rang de mercaderies. Ara bé, el caràcter específic de la circulació general del capital $D - M - D'$ és la producció d'una massa de mercaderies el valor de la qual sigui superior a la suma de valors de les mercaderies invertides en la seva producció (mitjans de producció + força de treball). En aquest sentit, la finalitat de la producció és l'obtenció d'un plus treball que s'objectiva en una massa engrandida de mercaderies que resulten de l'acte productiu i que constitueix el plus producte que permet l'obtenció, a través de l'intercanvi d'equivalents, del plusvalor. El capitalista produeix un valor d'us perquè necessita una mercaderia que posseeixi no sols valor, sinó que a més estigui prenyada de plusvàlua.

Per a comprendre el procés de valorització del capital és necessari entendre que el valor que els mitjans de producció perden en el consum productiu del seu valor d'us és transmès al nou producte. Aquests no transmeten al producte més valor del que ells mateixos perden pel seu consum. És per això que qualsevol mitjà de producció sols compta en el procés de valorització com a matèria que absorbeix determinada quantitat de treball viu. Per tant, si bé és cert que els mitjans de producció i la força de treball, en la mesura que constitueixen els elements necessaris del procés productiu, contribueixen a la formació del valor de les noves mercaderies. Els mitjans de producció únicament transmeten el seu valor passat generat en un procés productiu anterior i la força de treball creant nou valor.

Com que els mitjans de producció són el resultat d'una activitat laboral efectuada amb anterioritat, el terme treball ha de ser entès en el sentit de treball present o treball viu combinat amb el treball passat o treball mort incorporat o materialitzat en els mitjans necessaris per a produir qualsevol bé o servei. Qualsevol societat no sols reparteix entre les diferents activitats productives el treball que és capaç de mobilitzar, sinó també el treball passat materialitzat en els diferents béns de producció. Per això els productes del

treball són els productes del treball present combinats amb els fruits del treball passat.

En aquest sentit el capital avançat es divideix en dues fraccions. La primera fracció que correspon al valor dels mitjans de producció (M_p) i que no sofreix cap transformació quantitativa en el pla del valor es designa com la fracció constant del capital. La segona fracció que serveix per a la compra de força de treball (F_t) i que és la responsable de l'increment del valor és la fracció variable del capital. És a dir, que el capital avançat és igual a la suma de capital constant més el capital variable: $K = C + V$ que és el mateix que $K = M_p + F_t$. De moment, estem en la primera part del recorregut del capital $D - M \{M_p, F_t\}$ i ara ens falta veure què passa en el procés de producció: ... (P)... $M' - D'$ i així poder tancar el circuit.

Com hem vist més amunt, la mercaderia força de treball que compra el capitalista posseeix un valor d'ús molt especial. És capaç, gràcies al desenvolupament històric de la productivitat del treball, de produir (P) més valor del que ella mateixa consumeix, i per tant està en condicions de produir un excedent. En el circuit del capital, aquest excedent que s'expressa en una massa de mercaderies produïdes, adopta la forma de la plusvàlua, o sigui, la diferència entre D i D' . Per tant, el valor final, fixat en una massa determinada de valors d'ús, ja no és $c + v$ sinó que és $c + v + pv$. És per això que la relació entre la plusvàlua pv i el capital variable v (F_t) defineix la taxa de plusvàlua: taxa de $pv' = pv / v$.

Tot i així, sota l'aparent senzillesa d'aquesta fórmula trobem el nucli central de l'estructura econòmica del capitalisme. La seva raó de ser i per consegüent la seva raó de no-ser, la seva pulsó vital i el seu estertor mortal. Doncs la taxa de plusvàlua reflecteix la relació entre els dos components del nou valor creat per la força de treball: el primer, materialitzat en una quantitat de valors d'ús pel qual l'intercanvi d'equivalent en el pla del valor es reposarà el valor de la força de treball; i el segon, materialitzat en una quantitat de valors d'ús (plusproducte) pel qual en l'intercanvi d'equivalents obtindrà un plusvalor que el capitalista s'apropiarà sense cap contrapartida. És a dir, que la taxa de la plusvàlua expressa la relació entre treball pagat i treball no pagat. Això és, la relació entre el treball necessari que reproduïx el valor de la força de treball i la resta de la jornada o plustreball en que el treball s'objectiva en els valors d'ús com a plusvàlua. En aquest sentit la taxa de plusvàlua és l'expressió exacta de la taxa d'explotació. Així queda demostrada, des de la premissa inicial de l'estricta intercanvi d'equivalents i en la seva forma pura, com és possible l'explotació del treball. Doncs encara que el capitalista paga el valor de la força de treball pel seu valor no li reverteix tot lo que ella, en virtut de la seva productivitat, és capaç de produir. Per tant, el model de producció capitalista es basa, al igual que els seus antecessors, el sistema feudal o l'esclavista, en la producció i apropiació del plustreball. Rere l'intercanvi equitatiu de les mercaderies s'amaga la desigualtat més absoluta de l'explotació d'una classe per una altre. En la societat mercantil capitalista, el plustreball, objectivat en una massa de plusproducte adopta la forma social específica que és la plusvàlua i aquesta es manifesta en la superfície com a guany quan se la relaciona amb el total del capital invertit.

Al analitzar la jornada laboral pressuposem, com hem anat fent fins ara, que la força de treball es ven pel seu valor i que el seu valor es determina pel temps de treball socialment necessari per la seva producció. En aquest cas, si per exemple la producció dels béns de subsistència diaris entesos en el seu promig requereix l'equivalent de 4 hores de treball, l'obrer haurà de treballar cada dia 4 hores per reproduir el valor de la seva força de treball. Aquestes quatre hores es reflectiran en una massa determinada de valors d'us que en la venda pel seu valor reemborsaran el valor de la força de treball.⁶ Tot i així, la part de la jornada en la que el treballador reposa el valor de la força de treball, aquest treball necessari, no defineix ni determina la magnitud total de la jornada laboral. En aquest sentit, la jornada de treball no és cap magnitud constant sinó variable. Sí que és cert que el temps de treball necessari està determinat per la reposició del valor de la força de treball, però la part del treball excedent, en la que es produeix un plusproducte en el que s'objectiva la plusvàlua té límits fluids. És per això que sota el mode de producció capitalista el treball necessari no pot constituir sempre més que una part de la jornada de treball. Ara bé, la jornada laboral sí que té un límit màxim, que està determinat doblement pel límit físic, doncs el treballador no pot desenvolupar 24 hores de treball diàries, però també pel límit moral doncs el treballador necessita temps per poder cobrir les seves necessitats en tant que ser humà, individu i ser social. Aquest element o nivell de sensibilitat moral, està determinat pel grau de desenvolupament històric, social i cultural, de la societat en al que es desenvolupa el treballador sense oblidar-nos de al importància del grau d'organització i consciència que hagin assolit en tant que classe.

En torn a la magnitud de la jornada laboral apareixen dues forces antagòniques. Per una banda el treballador, que en la mesura en la que adquireix consciència, lluita per limitar la seva durada i per l'altre el capitalista que, en tant que personificació del capital, aspira a ampliar-la al màxim. En la lluita entre l'obrer i el capitalista continua la lluita entre el treball necessari i el treball excedent. És l'expressió de la necessitat del capital de valoritzar-se, d'absorbir amb la seva part constant, amb el seu treball mort, la major quantitat possible de plustreball.⁷ D'expressir la major quantitat del valor d'us de la mercaderia força de treball que era la de produir treball i plustreball, valor i plusvalor.

En aquest sentit la plusvàlua absoluta sorgeix per la prolongació de la jornada laboral més enllà del temps de treball necessari o pagat de la força de treball. És per això que la prolongació mateixa del temps de treball excedent o impagat és font d'una plusvàlua incrementada. Inclús mantenint constant la taxa de plusvàlua es pot incrementar la massa d'aquesta.⁸ L'extensió de la jornada

⁶ Si l'obrer sols produís en les 8 hores que dura la seva jornada laboral únicament l'equivalent en el pla de valor de la seva força de treball, del seu cost social, no hi hauria cap excedent que es pogués realitzar com a plusvàlua ni posteriorment com a guany.

⁷ Marx va escriure amb la seva càustica habitual: "El capital és treball mort que sols reviu, com els vampirs, xuclant treball viu, i viu tant més com més treball viu xucli".

⁸ Si, per exemple, l'obrer que treballava 8 hores al dia, 4 d'elles com a treball pagat i unes altres 4 com a treball impagat (taxa de plusvàlua: 100%) ara passa a treballar 10 hores, 5

laboral o la seva intensificació condueixen als mateixos resultats doncs mitjançant una major tensió, i una major condensació del treball, al eliminar qualsevol temps mort i incrementar el ritme de producció, s'aconsegueix un increment de la plusvàlua en menys temps de treball. Es tracta de la transformació de la magnitud d'extensió en magnitud d'intensitat.

Tot i així, encara queda un altre recurs per incrementar la plusvàlua inclús sense augmentar la jornada laboral. I representa una jornada laboral de 8 hores amb una taxa de plusvàlua del 100% (és a dir 4 hores de treball pagat i unes altres 4 hores de treball impagat). Si disminueix el valor de la força de treball, perquè augmenta la productivitat del treball en aquelles branques que produeixen béns que entren en el fons de consum de la classe treballadora, i ara es necessita menys quantitat de treball per la seva reproducció ens trobaríem en el II supòsit. Aquí, amb una jornada ac de 8 hores tenim un increment de la plusvàlua b'c. Gràcies a l'increment de la productivitat ja sols són necessàries 3 hores per reproduir el valor de la força de treball ab', passant el treball excedent de 4 a 5 hores.

Així, anomenem plusvàlua absoluta a la plusvàlua produïda per la simple prolongació de la duració del treball i plusvàlua relativa a la plusvàlua que resulta de la reducció de la fracció del treball necessari per a la reproducció de la força de treball i de la consegüent modificació relativa de les dues parts que componen la jornada laboral. Aquest mecanisme d'ampliació del plusvalor marca la seva impronta al mode de producció capitalista i determina el seu impuls immanent a revolucionar constantment les condicions tècniques i socials del procés de treball. El seu objectiu és incrementar al força productiva del treball abatent el valor de la força de treball reduint així la fracció necessària i augmentant la seva fracció excedent. D'aquesta manera, les forces socials productives queden al servei del capital en la seva lluita contra el treball. Sense lluita no enriqueixen a l'obrer sinó al capitalista que té el seu monopoli. És per això que tots els avenços i totes les millores del procés productiu no repercuteixen en la reducció de la jornada de treball sinó que obren en el sentit d'augmentar els dominis del plustreball relatiu. Incrementant el poder objectiu del capital al productivitat s'enfronta al treballador com a quelcom aliè i hostil. Al modificar els mitjans de treball i per tant la seva relació amb el treballador apareix com una força externa que objectiva el desenvolupament científic i tecnològic i l'enfronta al treball viu.⁹

La productivitat del treball significa la capacitat de produir el màxim nombre de productes amb el mínim temps de treball, que s'expressarà en mercaderies més barates. Sota el model de producció capitalista l'increment de la productivitat del treball, sota la coacció de la competència, es converteix en llei

com a treball pagat i 5 com a treball impagat, es manté constant la taxa de plusvàlua o explotació. Tot i així ara la massa de plusvalor que subministra cada dia ja no són 4 sinó 5 hores.

⁹És important ressaltar que, amb l'augment de la productivitat del treball, és possible que el salari real o el nivell de vida del treballador s'elevin al mateix temps que es redueix el valor de la força de treball. Això dependrà de com es distribueixi l'increment de la productivitat entre el treball i el capital.

independentment de al voluntat del capitalista. Així, la lluita pel mercat és la lluita per la reducció del cost unitari de la mercaderia i aconseguint, tot i així, que aquesta contingui la major quantitat de treball impagat possible. Si un capitalista produeix en una escala molt reduïda (el que implicarà un retràs tecnològic) incorporarà als seus productes, una quantitat de treball que excedirà de la mitjana social. En la competència pel mercat, el capitalista individual s'esforçarà per rebaixar el valor de cada mercaderia per sota del valor determinat socialment introduint millors tècniques i incrementant la seva escala de producció. Si ho aconsegueix estarà en condicions d'apropiar-se d'un "superguany" que resultarà de la diferència entre el valor individual de les seves mercaderies i el seu valor social mitjà que determina el valor de mercat. Aquest procés implica la necessitat d'una expansió constant del mercat, doncs el menor valor relatiu de cada mercaderia, és a dir, el seu menor cost unitari, tindrà com a contrapartida el major valor absolut de tota la producció.

En aquest sentit també serà necessària l'extensió quantitativa del consum ampliant-lo a un cercle més dilatat, produint noves necessitats i creant així nous valors d'us portadors de plusvàlua. En conseqüència, una revelació fonamental de al teoria del valor treball és que l'efecte principal del progrés tècnic és la disminució del valor de les mercaderies en proporció a la disminució del treball social requerit per la seva producció. Per això és necessari comprendre que existeix una diferència entre la productivitat del treball expressat en valors d'us i la quantitat de valor que produeix el treball, doncs una hora de treball abstracte sempre produeix la mateixa quantitat de valor.¹⁰ Precisament per això el progrés tècnic no pot augmentar la quantitat de valor que produeix una hora de treball social perquè el que varia amb la productivitat del treball és la quantitat i qualitat dels valors d'us que es produeixen en un interval de temps determinat.

En una societat mercantil basada en la propietat privada dels mitjans de producció la distribució del treball social no es fa de forma directa, democràtica, conscient o planificada. Aquesta ocorre d'esquenes als productors, post festum, de forma indirecta i mediatitzada pel moviment dels preus de les mercaderies que valida o no el treball que la societat ha destinat en la seva producció. Per això, el treball contingut en les mercaderies és un treball indirectament social, sols quan les mercaderies aconsegueixen vendre's el treball en elles contingudes és sancionat com a necessari per la societat. Les diferents unitats econòmiques produeixen sense coordinació i amb un coneixement aproximat de què és el que es demanda i en quina quantitat. D'aquesta manera, si la societat destina una quantitat de treball en produir mercaderies que resulten no ser necessàries (no té valor d'us) o que la seva quantitat excedeix de les necessitats solvents del mercat, el treball en elles contingut no serà validat pel mercat. Per tant no adquirirà el seu rang de treball socialment necessari i en conseqüència mancaran de valor. Al mancar de valor no podran intercanviar-se per altres mercaderies i tot el treball gastat s'haurà esfumat.

¹⁰Prescindim aquí de les modificacions que sorgeixen de la seva expressió monetària que sorgeixen del canvi de valor del diner.

Bibliografía Bàsica:

- Marx, Karl. 1976. "El capital" Akal editor. Madrid.
- Marx, Karl. 1978. "Líneas fundamentales de la crítica de la economía política (Grundrisse)" Ed. Crítica. Barcelona, 1978.
- Gill, Louis. 2002. "Fundamentos y límites del capitalismo". Editorial Trotta. Madrid.
- Harnecker, Marta. 2003 "Los conceptos fundamentales del materialismo histórico" Ed. Siglo XXI. Buenos Aires.
- Mandel, Ernest. 1985 "El capital, cien años de controversias en torno a la obra de Karl Marx" Siglo XXI. México.
- Mandel, Ernest. 1962. "Tratado de economía marxista". Ediciones Era. México.
- Rubin, Isaak. 1974. "Ensayos sobre la teoría marxista del valor". Cuadernos pasado y presente. Buenos Aires.